

För Frescatis bibliotekarier den 9 jan 1997 - en personaldag.

Jag har vändats mer än vanligt inför att tala här idag, inför kunniga bibliotekarier på Frescati . Jag har undrat vad jag överhuvudtaget kunde ha att säga till bibliotekarier som lever omgivna av böcker och därmed har tillgång till all kunskap. Och hur ska jag då kunna säga något till bibliotekarier om deras egen arbetssituation? Alla böcker som handlar om deras arbetsmiljö och villkor måste de naturligtvis genast lägga åt sidan när de kommer in och sedan diskutera utförligt. Om ett så intellektuellt och intressant yrke måste naturligtvis en många böcker ha skrivits.

Själv kände jag bara till en enda historiskt bemärkt kvinnlig bibliotekarie -- och för all del inte några manliga alls - när jag rannsokade mitt minne. Den jag kände till namnet var naturligtvis Valfrid Palmgren, fast hon var knappast mer än ett namn från det förra sekelskiftet för mig, ungefär lagom gammal för att hon skulle kunna ha varit min farmor eller mormor. Valfrid Palmgren dog först 1967, 90 år gammal. Då var jag 27 år gammal.

Eva Hesselgren, som bjöd in mig, ville att jag skulle inleda dagen med att tala något bredare om "Feminisering av arbetsplatsen". Det var en rubrik som i sig lät avslöja att ni i bibliotekskretsar ser på er arbetsplats som "feminiserad". Är det riktigt? Är det en feminiserad arbetsplats eller är det ett yrke som har växt fram samtidigt som kvinnor allt oftare lönearbetat och som varit ganska präglad av kvinnor från början?

Min egen forskningsinriktning har varit att se på förhållandet mellan kvinnor och män i arbetslivet, se på genusförhållandet. **Vem gör vad - och när - och hur ändras förhållandet ?** skulle man kunna sammanfatta frågeställningarna i min forskning. Hur ser processen ut som förändrar förhållandet mellan kvinnor och män och hur ser maktförhållandet dem emellan ut. Jag vill gärna säga att jag sysslar med genushistoria, hellre en kvinnohistoria men det går inte att bortse från att det blir en slagsida mot fokus på kvinnor och kvinnlighet eftersom det är så mycket gjort på det området.

Om jag räknar bort -- och det vill jag helst göra för annars vågar jag inte säga något alls -- allt vad ni säkert redan vet, blir det fyra saker som jag skulle vilja försöka sammanföra i en inledning på det block som heter Jämställdhet på er personaldag,

nämligen

- 1 Vad har skrivits om genusförhållanden på bibliotek?
- 2 Har det funnits framstående kvinnliga bibliotekarier?
- 3 Är bibliotekariearbete historiskt sett ett manligt yrke som blivit feminiserat eller är det ett yrke som ständigt varit dominerat av kvinnor?
- 4 Vad skulle man kunna säga om förhållandet kvinnor och män på bibliotek - går det att jämföra med andra yrken som man säger har feminiserats, som att arbeta på kontor eller i affär? Vad är gemensamt och vad skiljer?

Mitt försök är att betrakta detta i ett längre perspektiv och sen kommer jag att överlåta åt er att ta er an dagens situation, men jag tror att jag ändå på slutet vill göra några kommentarer till vad "jämställdhet" är med anledning av vad ni ska diskutera?

1 Vad har skrivits om genusförhållanden på bibliotek?

För att fort orientera mig i det gav jag mig med Helena Forssblads hjälp in i den databas som Kvinnohistoriska Samlingarna i Göteborg har, KVINNSAM. Den har både böcker, kapitel i böcker, artiklar i tidskrifter och artiklar i uppslagsböcker, så det går snabbt att få en någorlunda överblick över de drygt tio senaste åren. Jag fick 133 träffar på "bibliotek?" Men det var långt ifrån så många egentligen, för det första var det många dubletter /samma bok inmatad två ggr/ och för det andra handlade mycket om kvinnobibliotek och kvinnoarkiv. Sen fanns det några få artiklar om kvinnliga bibliotekarier. Omkring 25 av dessa träffar handlade om arbetsförhållanden för kvinnliga bibliotekarier eller om genusförhållanden inom yrket. Ganska få var hela böcker - bara 6 stycken var böcker. Resten var artiklar. En säger **en** av dessa böcker var inköpt till Frescatis bibliotek. Den fanns nere på f d Sveaplans gymnasium, på biblioteksfilialen. Det var Christine L Williams, *Still a man's world: men who do "women's work"*. Berkeley 1995. Den handlar om amerikanska förhållanden.

Det fanns bara en bok, skriven på norska, om svenska förhållanden; en avhandling i sociologi från Umeå som tog upp frågan om kvinnliga bibliotekariers ofta negativa inställning till den nya tekniken som introducerades på 1980-talet. Om Sverige finns det alltså ganska litet. Man får leta i artiklar; Johan Svedjedal har i sin bok *Författare och förläggare* Stockholm 1994 skrivit om kvinnor i den svenska bokbranschen och bl a något om kvinnliga bibliotekarier. Siv Wold-Karlsen har skrivit en artikel om "De kvinnliga folkbiblioteket" på 6 sidor men något mer hittade jag inte om svenska förhållanden. Så - där finns en bok kvar att skriva, som säkert skulle bli intressant.

2 Har det funnits framstående kvinnliga bibliotekarier?

Det har det väl säkert men finns deras minne och verk bevarat? Jag vill än en gång påpeka att jag inte forskat om detta utan mer försökt att hastigt luska ut lite och jag är säker på och hoppas att flera av er kan komplettera mig genast. Men i alla fall. Kände jag till någon på rak arm? Jo Valfrid Palmgrens namn, som jag redan har sagt. Men vad gjorde hon? Hon står naturligtvis i Nationalencyklopedin, var "en bibliotekspionjär" enligt *Nationalencyklopedin*:

Valfrid Palmgren, gift Munch-Pedersen (1877-1967), fil dr 1905 i romanska språk (som den nionde kvinnliga doktorn i Sverige!), blev sedan genast antagen som den första kvinnliga biblioteksamanuensen vid Kungliga Biblioteket, skrev bl a *Bibliotek och folkuppfostran* 1909, efter en studieresa i USA, gav kurser i "biblioteksteknik", inrättade 1911 Nordens första barn- och ungdomsbibliotek i Stockholm. Hon gjorde en statlig ensamutredning om folkbiblioteken. Hennes förslag antogs och blev förverkligat 1912, (öppet

folkbibliotek, gratis). Sedan 1910 satt hon i Stockholm kommunfullmäktige. Hon gifte sig samma år 1911 och bosatte sig i Köpenhamn. Blev språkpedagog i Danmark. Gav sedermera ut en svensk-dansk ordbok. (Hennes son Gustav Munch-Pedersen (1912-1938) var en modernistisk surrealistisk lyriker som dog i kampen för Spaniens legala regering. Han blev allmänt erkänd som poet först på 1950-talet)

(Dela ut bladet där hon finns med.) Som ni ser har jag gjort en sammanställning mer som en liten test på hur många kvinnor som uppgav sig vara bibliotekarier i en liten bok Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden från 1914 med anledning av Årstautställningen. Det var sammanlagt 16 kvinnor som där angav "bibliotekarie eller biblioteksamanuens" som sitt yrke. Uppenbarligen fanns det inte någon enhetlig utbildning. Några kom så att säga nerifrån och hade varit sekreterare tidigare. Ganska många hade lärarinneexamen och hade också verkat som lärarinnor. De fyra som kallade sig "biblioteksamanuens" hade akademisk examen, minst fil. lic och det var alltså ytterligare fyra till efter Valfrid Palmgren som blivit det på fyra år. Man måste ha tyckt att det gick framåt fort för kvinnor inom forskningsbiblioteken. (Fråga till er som lyssnar och till mig själv: var man "biblioteksamanuens" bara vid forskningsbibliotek?) Dessa tidiga kvinnliga bibliotekarier tycks ha arbetat vid alla olika typer av bibliotek, vid folkbibliotek, stadsbibliotek, forskningsbibliotek och ibland vid mer privata bibliotek, som slottsarkivet.

Men tillbaka till några s k "förmödrar", kvinnliga bibliotekarier, som gjort betydande insatser. Johan Svedjedal nämner förutom Valfrid Palmgren också Greta Linder och Elsa Olenius. (ur *Svenska kvinnor. Föregångare, nyskapare*. 1990.) Greta Linder (1888-1963) var den som lade upp bibliotekarieutbildningen Hon medverkade också till det som kallas för "stora grundkatalogen". Vad det är vet ni säkert bättre än jag. Hon kallas också "bibliotekspionjär". Elsa Olenius (1896-1984) var verksam vid Stockholms stadsbibliotek från 1930 till 1961, införde barnteater och sagoläsning. Hon var välkänd som dramapedagog. Till de kända bör väl också räknas Asta Ekenvall (1913-2001) som grundade Kvinnohistoriska Samlingarna i Göteborg. Här återstår för forskare och andra att lyfta fram andra bibliotekarier.

3 Är bibliotekariearbete historiskt sett ett manligt yrke som blivit feminiserat eller är det ett yrke som ständigt varit dominerat av kvinnor?

Svaret på den frågan är "både - och". Jag skulle uttrycka det så, att de kommersiella små lånebiblioteken som växte fram allt mer under senare delen av 1800-talet till övervägande del sköttes och ägdes av kvinnor (Svedjedal). När sedan folkbiblioteken blev den segrande formen av bibliotek för den stora allmänheten rekryterades huvudsakligen kvinnor dit. Det var ju också en kvinna som stått för idén, eller rättare sagt tagit hem den från USA och utformat den för det svenska samhället. Även i USA var bibliotekarierna oftast kvinnor. Av kvinnor fick man god kvalitet på arbetet till lägsta möjliga betalning. Kvinnor från medelklassen hade inte många yrken att välja bland och därmed kan man säga att de populära öppna biblioteken som riktade sig till alla och

envar från början varit kvinnodominerade och lågt värderade i pengar. Ett bibliotek kunde bestå av halvtidsman + en heltidskvinna och de lyfte samma lön.

Annat var det antagligen med forskningsbiblioteken. Här kan jag bara spåna. Det borde finna mycket att gräva fram om de stora universitetsbiblioteken. Var det svårt för kvinnor att komma in där? Så småningom har kvinnor - det vet vi - även kommit in på forskningsbiblioteken. Så är det ju här på Frescati, Stockholms universitet. Antagligen har de låga lönerna för bibliotekarier sin upprinnelse i att detta var en kvinnoyrke om vi ser till yrket som helhet. Därmed tycker jag nog att man måste säga att bibliotekarieryrket inte har blivit feminiserat utan har låg lön för att folkbiblioteken från början utformats som ett yrke för kvinnor och för att spara pengar åt stat och kommun, dvs åt skattebetalarna. De små kommersiella biblioteken som fanns på 1800-talet kan inte ha varit några guldgruvor precis.

Det kunde vara intressant att slå upp "bibliotekarie" i uppslagsböcker. Jag gjorde det för att se om jag den vägen skulle kunna få fram något om utvecklingen och finna något om kvinnors och mäns förhållanden och positioner.

Men i uppslagsböcker är man strikt könsneutral: ordet är "Titel för tjänsteman vid bibliotek", skriver *Nationalencyklopedin* - alltså en helt könsneutral beskrivning, liksom även i den därpå följande korta beskrivningen av vad bibliotekarier gör och hur en bibliotekarie utbildas -- d v s om vi kan anse att "tjänsteman" är ett könsneutralt begrepp. "Tjänsteman vid ett bibliotek", står ordet förklarat i *Svensk Uppslagsbok*, andra upplagan från 1948.

Är det kanske egentligen den bästa attityden att inta? Att vi inte låtsas om om att det handlar om män eller kvinnor? Ja, man skulle kunna säga att det vore det ideala om nu inte könet hade den betydelse som vi sett att det haft -- t ex att man valt kvinnor till folkbiblioteken för att man kunde betala dem mindre.

Det finns naturligtvis ännu en aspekt på varför det är viktigt att ändå se till om det är en man eller kvinna och det är maktaspekten. För även om det är kvinnor som har dominerat bibliotekarieryrket så är kvinnor inte varit de högsta cheferna. Svedjedal nämner exemplet med en halv chefstjänst som en man hade och den hela tjänsten som den kvinnliga bibliotekarien hade, och de båda lyfta samma lön. Det var rimligen hon som utförde hela arbetet medan han lade upp det och hade kontakterna uppåt, skötte ekonomin och kanske bestämde över inköpen? Vad vet jag - en hierarkisk skillnad var det i alla fall helt säkert.

4 Vad skulle man kunna säga om förhållandet kvinnor och män på bibliotek - går det att jämföra med andra yrken som man säger har feminiserats, som att arbeta på kontor eller i affär? Vad är gemensamt och vad skiljer?

Många av de kvinnodominerade yrkena med **utbildningskrav** fick precis som bibliotekarieryrket sin karaktär och struktur under slutet av 1800-talet. **Då** uttalade man klart och tydligt att de högsta positionerna som ledare och administratörer skulle vara reserverade för män och endast kunde innehas

av män. Trots att detta formellt inte längre är fallet och verbalt inte heller längre sägs vara önskvärt, så har strukturen även inom yrken som varit kvinnodominerade förblivit den att bara män har uppnått chefspositionerna. Den traditionen har fullföljts genom 1900-talet trots kvinnornas inträde på arbetsmarknaden och ökade goda utbildning -- med ganska få undantag.

Antalet undantag som gjort kvinnor till chefer kanske har ökat men **kvinnor som högsta chefer har inte blivit regel någonstans** som jag känner till. Så har det varit och så är det även inom biblioteksvärlden har jag förstått. Överbibliotekarier är som regel män, undantagsvis kvinnor. Man har talat om ett glastak för kvinnor, över vilket de inte kan avancera. Det glastaket finns i många yrken och bilden har skapats av forskare som tittat på hur det är för kvinnor som tar sig in på mansdominerade arbetsplatser och försöker göra karriär där. Vid någon tidpunkt blir det stopp utan att man kan förklara varför. Glastaket är osynligt men kvinnorna slår huvudet i det när de klättrar uppåt på karriärstegen.

I boken som jag nämnde i början av Christine L Williams (*Still a man's world: men who do "women's work"*. Berkeley 1995) talar författaren om att det i kvinnodominerade yrken finns en glashiss, en hiss som man först inte alls kan märka eftersom männen börjar och arbetar på samma sätt och under samma villkor som kvinnorna. Men plötsligt står det klart att män, vissa män, har en egen hiss förbi många av de tunga stegen på karriärtrappan, upp till de allra högsta positionerna. De kvinnliga anställda har inte sett hissen och den är heller inte synlig eller möjlig för dem. Om någon jämställdhet ska kunna uppnås måste den hissen synliggöras och inte längre hemlighållas. Annars kommer kvinnodominerade yrken alltid att chefas av de män som kommer in i dem och sedan susar förbi uppåt förbi sina kvinnliga kollegor. Jämställdhet är inte bara en fråga om proportionerna 40 / 60 på en arbetsplats, utan även om lika karriärmöjligheter. Jag tror att det är en av de svåraste frågorna att komma tillrätta med inom kvinnodominerade yrken.

Det är dessutom så att mellan de anställda av olika kön påpekas och hänvisas det ofta till vad som är "kvinnligt" eller "manligt" på ett sätt som skapar och vidmakthåller föreställningar som egentligen bara är sociala konstruktioner. Man menar att olika egenskaper skulle vara på något sätt givet, att alla kvinnor är olika alla män på ett visst sätt. Konstruktionen kan gå till så att en manligt bibliotekarie får utföra mera teknikinriktade uppgifter och därmed blir bättre på det än de kvinnliga kollegorna. Och kvinnorna har vanligtvis inte en social blockering mot att förklara sig vara okunniga i teknik. De kan därför utan att förlora i sin "kvinnlighet" och därför utan att skämmas gång efter gång fråga andra om just tekniska svårigheter. En manlig kollega däremot skulle snabbt -- på grund av det sociala trycket mot sin annars ifrågasatta manlighet -- bli tvungen att lära sig denna teknik, om det nu är datorer eller annat det handlar om.

Därför är det ytterst allvarligt och kan slå tillbaka mot kvinnornas möjlighet att göra karriär om man börjar tala om och agera som om kvinnor och män har olika "egenskaper" som ska tas till vara. Sådana olikheter är i högsta grad socialt skapade när det gäller allt som kan komma ifråga t ex inom ett

bibliotek. Om vi börjar tala om kvinnliga och manliga egenskaper, då blir det snart fråga om att haka på traditionella uppfattningar och fördomar -- några andra i yrket väsentliga finns ju inte -- och enligt dem är män bättre på att leda och delegera, är helt enkelt bättre på att ta ett stort ansvar, medan kvinnor inte har så stora ambitioner och mycket väl finner sig tillrätta med att vara underordnade.

Men tillbaka till frågan -- går det att jämföra bibliotekaryrket med andra yrken som man säger har feminiserats, som att arbeta på kontor eller i affär? Vad är gemensamt och vad skiljer? Vad gör detta för förhållandet mellan kvinnor och män?

På sätt och vis tycker jag att jag har avfärdat att bibliotekaryrket skulle vara feminiserat och *om* man kan säga det, kanske kan feminiseringen gälla den mindre delen av jobben som finns på forskningsbibliotek och företagsbibliotek. (Har de blivit feminiserade nerifrån vilket tycks ha varit det vanliga inom de statliga verken när kvinnor togs in där?) Jag tycker inte att bibliotekaryrket kan jämföras med feminiserade arbeten utan hellre med sedan länge kvinnodominerade, med yrken som byggdes upp kring förståelse av skillnader mellan kvinnor och män, som t ex socialarbetare och sjuksköterska.

För att höja yrkets prestige kan man vilja jämföra det med "universitetsadjunkter eller kvalificerade handläggare" på universitetet men det är en annan fråga än att försöka se i vilken position och bland vilka arbeten bibliotekaryrket egentligen är placerat status- och lönemässigt placerat i dagens läge. Det är viktigt att påpeka att alla dessa nämnda kvinnodominerade låglöneyrken (sjuksköterska och socialarbetare), liksom bibliotekaryrket **kräver lång yrkesutbildning** i motsats till arbeten inom kontor och handel. De senare har feminiserats genom att de också rationaliserats kraftigt. Man har tagit in utbildade billiga kvinnor istället för de förut använda utbildade männen. Man har också därmed gjort en mycket tydligare klyfta mellan cheferna i dessa arbeten och deras yrkesutbildning. En sådan stor utbildningsklyfta finns inte inom vad jag vill jämföra biblioteksarbetet med, socialarbete och sjuksköterskearbetet. Det är alla arbeten som är klart och tydligt **högt kvalificerade** men som ändå är lågt betalda eftersom de är kvinnodominerade.

Christine L Williams (*Still a man's world: men who do "women's work"*. Berkeley 1995) menar att det finns en utbredd uppfattning att män egentligen inte bör eller kan arbeta i dessa "kvinnoarbeten". Hennes bok skrivs bland annat för att göra upp med sådana fördomar. Hennes studie är en sociologisk studie på amerikanskt material och jag kan inte säga om fördomarna mot män i detta yrke är lika starka som i USA. Det får ni själva ta ställning till.